Copyright © 2010 Zdzisław Kalinowski

Tutejsi[1]- (Rusini[2], Ukraińcy[3])

Do roku 1676 wpływy kościoła kalwińskiego w Ziemi Chełmskiej[4] były jeszcze dość silne, jednak od prawie stu lat wyraźnie zaczynały słabnąć. Przyczyną takiego stanu rzeczy było zawarcie Unii Brzeskiej, wydarzenie znamienne dla wyznawców prawosławia w granicach ówczesnej Rzeczypospolitej. W dniach 9 - 10 października 1596r. podpisano dokument tworzący Unię Kościelną w Brześciu. W tym czasie w Rejowcu oprócz znaczącego wpływu kościoła kalwińskiego istniała równorzędnie parafia prawosławna[5]. Do Unii przystąpił biskup chełmski Dionizy Zbirujski (Dymitr Hryćkiewicz), a wraz z nim prawie całe duchowieństwo prawosławne. Unia Brzeska zawarta na synodzie w Brześciu Litewskim w czerwcu w 1595 roku i październiku 1596 roku podporządkowała papiestwu Kościół prawosławny w Rzeczypospolitej. Zachowano liturgię obrządku wschodniego i odrębność hierarchii kościelnej. Pierwszym biskupem unickim był Dionizy Zbirujski. Około roku 1600 unicka diecezja chełmska zajmowała 22 tyś. km2 i liczyła około 320 parafii.
W okolicach kościoła unickiego w Rejowcu p.w. Michała Archanioła pierwotnie był cmentarz unicki. Grunt ten był w posiadaniu parafii do roku l875. Po kasacie Unii, od lutego 1875 roku przeszedł w ręce prawosławia. Na zachowanych mapach z I polowy XIX wieku nie zaznaczono sytuowania cmentarza unickiego. Zachowały się jedynie oznakowania zabudowań mieszkalno - gospodarskich wikarego i proboszcza. Do dnia dzisiejszego przetrwał tylko budynek mieszkalny proboszcza.
Wyznawcy prawosławia od połowy lat 90-tych XIX byli dzieleni na trzy odrębne grupy:

1 – Rosjan (Wielkorusów)

---

[1] Termin **„tutejszy"** nie jest precyzyjny i nie może oznaczać tylko autochtonów rusińskich czy ukraińskich. Na tym terenie była też osiadła od wieków oprócz ludności polskiej także i ludność żydowska. W okresie międzywojennym, jak i po wojnie, szeroko był używany termin „tutejszy". Było to swoiste samookreślenie przynależności narodowościowej istniejące na pograniczu zasięgu języka polskiego, białoruskiego i ukraińskiego oraz wyznania katolickiego i prawosławnego. Sądzę, że nastąpiło to przede wszystkim z przyczyn politycznych. Do lat 30-tych XX wieku ludność rusińska zamieszkująca w granicach gminy Rejowiec określała siebie, jako „ tutejsi”. Pytani: Polak – nie, Rosjanin – nie, Ukrainiec – nie, a kto? – „ tutejszy”. Tutejszy, jako oficjalne określenie tej grupy ludności oficjalnie zaistniało w dokumentach powszechnego spisu ludności w 1921 r. (z pytaniem o narodowość) i 1931 r. interpretację określenia „tutejsi" można moim zdaniem odnieść do ludności o niesprecyzowanej świadomości narodowej, a więc podatnych na wpływy asymilacyjne. Tak też to się stało w przeważających przypadkach w gminie Rejowiec. Odwrotna sytuacja powstała w latach okupacji niemieckiej 1939—1944. Wzmożona ekspansja nacjonalizmu ukraińskiego uczyniła z nich Ukraińców. Ukraińskie organizacje nacjonalistyczne traktowały powiat chełmski, jako część składową przyszłego państwa ukraińskiego. Policja oraz urzędy obsadzane były w czasie okupacji przez świadomych narodowo. Zaczęły się tworzyć szkoły z językiem wykładowym ukraińskim. Prowadzony był również kolportaż prasy ukraińskiej.

[2] Natomiast terminu „ruski" nie należy rozumieć w znaczeniu „rosyjski", lecz w znaczeniu „rusiński" najczęściej określający wyznawców rytu wschodniego, greko-katolików będących w łączności ze Stolicą Piotrową. Wyjaśnienie tych zawiłości należy potraktować odrębnym opracowaniem, tym bardziej, że chodzi o zagmatwane losy Rusinów po 1875 roku. Rusin – Ukrainiec jest uproszczeniem i nigdy tak naprawdę nie było jednoznaczne i tożsame.

[3] Terminu „ukraiński", „Ukrainiec" stosuję jedynie tylko dla określenia tej części narodu ruskiego, zamieszkującej Wschodnią Małopolskę, która przyjęła tę nazwę dla podkreślenia swego nacjonalizmu.

[4] Miasteczko Rejowiec w ramach Ziemi Chełmskiej (pow. chełmski, krasnostawski, ratnieńskie, lubomskie, hrubieszowskie) do roku 1772 wchodziło, w sklad województwa ruskiego Korony Królestwa Polskiego. Terytorialnie bardzo rozległe.

[5] Mikołaj Rej w nowo lokowanym miasteczku funduje zbór kalwiński. W dniu 7 października 1599 roku powstał dystrykt lubelsko - chełmski ruchu kalwińskiego. Skupiał on 43 kościoły tego wyznania. Stosunek liczby kościołów różnowierczych do parafii rzymskokatolickich był najwyższy w Ziemi Chełmskiej. Wynosił 56,2 %. W latach 70-tych XVII wieku wyraźnie spadła liczba wiernych tego wyznania. W październiku 1674 roku we Włodawie odbył się ostatni synod kalwiński dystryktu lubelskiego. W dokumentach z roku 1676 odnotowano, że w dystrykcie lubelsko-chełmskim działało tylko 5 zborów kalwińskich w takich miejscowościach jak: Włodawa, Piaski, Radzięcin, **Rejowiec** i Bełżyce. Pod koniec XVII wieku zbór w Rejowcu w wyniku braku wiernych przestał funkcjonować.

Copyright © 2010 Zdzisław Kalinowski

2 – Ukraińców (Małorusów)
3 – Białorusinów (Bialorusów)

Dotychczasowy panujący porządek rzeczy został zburzony po dniu 17 kwietnia 1905 roku. Ogłoszony ukaz carski o tolerancji religijnej umożliwił dawnym unitom z Ziemi Chełmskiej przejście na katolicyzm. W śród wyznawców prawosławia nastąpiły duże zmiany. W samym tylko powiecie Chełmskim z prawosławia na katolicyzm[6] przeszło ponad 12 tysięcy osób. Z tej możliwości skorzystali przede wszystkim wierni z rodzin mieszanych oraz wszyscy ci, których z urzędu uznano za wyznawców prawosławia.

Ukraińcy

Herb Ukrainy[7]

Małorusi pod wpływem oddziaływania ukraińskich organizacji politycznych, społecznych i kulturalno-oświatowych z tzw. „ Chełmszczyzny” oraz Wschodniej Galicji zaczęli kształtować swoją świadomość ukraińską. W Rejowcu stanowili dość znaczną grupę mniejszości narodowej. Od kilkunastu pokoleń mieszkali w Rejowcu jak i w okolicznych miejscowościach. W okresie zaborów dzieci ukraińskie uczęszczały do rosyjskich szkół w Rejowcu. O sprawy ludności ukraińskiej między innymi na terenie guberni chełmskiej zaczął zabierać głos Związek Wyzwolenia Ukrainy – SWU, który w tym też celu został założony. Miało to miejsce 4.08.1914r. z Dmytro Doncowem na czele. Wybuch i działania wojenne, wojny światowej, zmieniły diametralnie sytuacje narodowościowo-gospodarczą. Wojska koalicji państw centralnych latem 1915 roku wkroczyły na teren Ziemi Chełmskiej i Podlasia. W wyniku szybko postępującej ofensywy austrowęgiersko pruską, Rosjanie już w czerwcu 1915 roku rozpoczęli ewakuację na niespotykaną do tej pory skalę. Wysiedleniu podlegali przede wszystkim mieszkańcy wyznania prawosławnego z całym dobytkiem, urzędy szkoły, urządzenia przemysłowe itp. W ciągu niespełna 2 miesięcy w głąb Rosji wywieziono kilkusettysięczną rzeszę mieszkańców. Jako pierwszych wysiedlono powiat biłgorajski, następnie zamojski, chełmski i hrubieszowski. Przed wkroczeniem wojsk austriackich, znacząca część ludności Ziemi Chełmskiej nie tylko ukraińskiej została wywieziona lub popędzona w głąb Rosji, w czasie tzw. *„bieżeństwa*[8]”. Rosjanie zaczęli uciekać z Rejowca w lipcu 1915 roku. W dniu 4 sierpnia 1915 roku na czele 2 Armii austrowęgierskiej Chełm zajmuje feldmarszałek August von Mackersen. Uciekający Rosjanie zastosowali taktykę tzw. *„spalonej ziemi”*. Takim postępowaniem, Rosjanie pozbawiali wojska przeciwników zaplecza aprowizacyjnego i

---

[6] Część Rusinów należy do Kościoła katolickiego obrządku bizantyjskiego, niemającego jednak nic wspólnego z unicką metropolią lwowską. Pozostali Rusini należą do Cerkwi prawosławnej, ale nie tej, która uznaje zwierzchnictwo Patriarchatu Kijowskiego, lecz podlegającej Patriarchatowi Moskiewskiemu. Natomiast język, którym posługiwali się, na co dzień zarówno ci, którzy deklarowali się, jako Ukraińcy lub Białorusini, jak i „tutejsi", nie różnił się zbytnio. W przypadku deklarujących język ukraiński dotyczyć mogło emigrantów politycznych, tzw. „petlurowców”, lub też osób, których świadomość narodowa ukształtowała się pod wpływem oddziaływania ukraińskich organizacji politycznych, społecznych i kulturalno-oświatowych z Chełmszczyzny oraz Wschodniej Galicji.

[7] ***Trójząb (*** *ukr.* ***тризуб – tryzúb),*** oficjalnie przyjęty w 1918 roku. Symbolizuje suwerenność kraju poprzez wpisane w niego ukraińskie słowo ***воля - wolność***.
В stanowi lewy „ząb", u dołu wpisane jest **О**, w środku **Л**, a w prawy „ząb" wpisane jest **Я**.

[8] Masowa ucieczka ludności głównie wyznania prawosławnego oraz urzędów, szkół itp. w głąb Imperium Rosyjskiego po przerwaniu linii frontu przez koalicję Austrio - węgierską i Niemiec 13 lipca 1915 roku. Wracali w latach 1918 – 1921, ale nie wszyscy.

nieodzownych zasobów ludzkich w tym i ludności ukraińskiej. Tak powstały stan rzeczy wpłynął hamująco na oddziaływanie agitacyjne ukraińskich nacjonalistów.
Stwarzało to też ogromne trudności przy próbach tworzeniu szkolnictwa[9] ukraińskiego. Od momentu okupacji byłej guberni chełmskiej przez wojska austrowęgierskie energiczne czyniła starania Ogólna Rada Ukraińska(ZUR) o wprowadzenie na tym terytorium urzędników z obsadą ukraińskich urzędników i wsparcia materialnego prasy ukraińskiej. Nacjonaliści traktowali ten teren, jako ważny składnik przyszłej niepodległej Ukrainy. Postulaty te zawarli w wydanym Oświadczeniu z dnia 27 kwietnia 1916 roku, a także w następnych wydawanych deklaracjach. Szeroko zakrojone plany SWU, przewidywały, że powiat chełmski będzie musiał należeć do państwa ukraińskiego. Te zamiary zostały pokrzyżowane przez Austriaków decyzją arcyksięcia Fryderyka z dnia 15 czerwca 1916 roku, który włączył powiat chełmski do generał-gubernatorstwa lubelskiego. Swoje zawiedzione nadzieje na szybką ukrainizację powiatu chełmskiego zawarli na łamach prasowych ukraińskiego organu partyjnego. W 1917 roku Tymczasowy Komisarz Generalny Ziem Wschodnich wydał rozporządzenie nr. 15931/ 259 zezwalające na organizację szkolnictwa mniejszości narodowych pod warunkiem wprowadzenia języka polskiego w wymiarze, co najmniej 2 godzin tygodniowo do programów nauczania.

W kwietniu 1917 roku zostaje zawieszona działalność SWU w związku z powstaniem Ukraińskiej Centralnej Rady i proklamowaniem Ukraińskiej Republiki Ludowej. Już w sierpniu1917 roku działacze ukraińscy o zawiedzonych nadziejach pisali:

(…) „ Na podstawie więcej jak dwuletniego doświadczenia wiemy ,że wszystkie przedstawione podania i prośby, które wychodziły od strony ukraińskiej w sprawie faktycznego a nie papierowego zabezpieczenia praw narodowych ludności ukraińskiej na Chełmszczyźnie i zaspokojenia jej potrzeb kulturalnych (…) nigdy nie znajdowały posłuchu władz austrowęgierskich i pod tym względem nie ma żadnej różnicy pomiędzy lokalnymi władzami okupacyjnymi w Chełmie , Hrubieszowie , Tomaszowie, Lublinem i innymi centralnymi władzami w Wiedniu."

Na początku 1918 roku toczyły się pertraktacje pomiędzy Ukraińcami a państwami centralnymi - zakończone podpisaniem traktatu pokojowego w dniu 9 lutego 1918 roku. W wyniku tych uzgodnień Centralna Rada Ukrainy zobowiązała się między innymi udzielać pomocy żywnościowej głodującym wojskom austriackim za korzyści terytorialne. Ziemia Chełmska a w tym i Rejowiec włączono do nowo tworzonej Ukrainy. Z taką decyzją nie zgadzali się Polacy. W Rejowcu jak i w innych miejscowościach wybuchały zamieszki. Organizowano wiece i marsze protestacyjne przeciwko ustaleniom traktatowym. W Rejowcu w czasie jednego z wieców protestacyjnych zorganizowanym. na cmentarzu przykościelnych po mszy św. został brutalnie zaatakowany i rozpędzony przez oddział żandarmerii austriackiej stacjonującej w majątku Budnych. Austriacy użyli broni palnej i szabel. Wielu zranili i aresztowali, skazując na wielomiesięczne areszty. Osadzono ich w chełmskim więzieni gdzie odbywali karę aż do listopada 1918 roku. Ukraińcy mając ciche poparcie władz okupacyjnych zaczynają organizować swoje struktury organizacyjne. Sytuacja uległa nagłemu pogorszeniu po uzyskaniu przez Polskę niepodległości. Unieważniono ukraińskie zapędy separatystyczne. Nieporozumienia i zadrażnienia pomiędzy Polakami i Ukraińcami były od dość dawna i przebiegały z różnym natężeniem. Mimo wzajemnych animozji, dzieci ukraińskie miały zapewnioną swobodę uczęszczania na lekcje religii prowadzoną w ich języku. W Rejowcu religii nauczał ksiądz prawosławny z parafii Żulin (Parafia prawosławna w Rejowcu istniała tylko do 1918 roku).

W dniu 14 października 1919 roku z inicjatywy działaczy ukraińskich: Antoniego Wasyńczuka, Jakuba Pawlika i Mikołaja Bogdańskiego powstało w Chełmie Towarzystwo Dobroczynności i Oświaty –„Ridna Chata" (Ojczysty Dom), które swoją działalnością objęło Ukraińców z Rejowca i gminy Rejowiec. Poza pracą oświatową wspierało finansowo i prawnie ludność ukraińską. Jesienią 1921 roku władze polskie wydały nakaz o zakończeniu działalności Towarzystwa Dobroczynności i Oświaty – „Ridna Chata". Bezpośrednią przyczyną takiej decyzji było to, że prawie wszyscy członkowie towarzystwa byli sympatykami Komunistycznej Partii Zachodniej Ukrainy, zakładającą walkę z polską

[9] Zagadnienia związane z oświatą i szkolnictwem Ukraińców zamieszkujących w gminie Rejowiec, zostały przedstawione w obszernym rozdziale książki zatytułowanej „ Zarys dziejów oświaty w Rejowcu w latach 1905 – 1951".

państwowością. W kronice szkoły w Rybiem widnieje bardzo ciekawy zapis o świadomości narodowościowej tutejszych mieszkańców i ich przynależności do państwa polskiego:

(…) *„ Stosunek ludności do szkoły.* ***Ludzie wcale nie dbają i nie starają się o szkołę (z bardzo małymi wyjątkami). Wieś ogólnie nie czuje się Polska pomimo tego, że Polacy w niej mieszkają. Na upomnienia moje o obowiązkach względem szkoły drwią i z ironią przyjmują.*** *Maryla Stańczakówna. Rybie dn. 16 IV 1921r."*

Pod przewodnictwem Jana Skryby w dniu 28 maja 1923 roku mniejszość ukraińska zorganizowała zjazd przedstawicieli z różnych miejscowości Ziemi Chełmskiej. Na zjeździe domagano się przede wszystkim o prawo do tworzenia szkół ukraińskich. Wszelkie poczynania w tym względzie były sterowane przez KPZU. Na początku 1924 roku władze KPZU widząc duże zainteresowanie ideologią komunistyczną zadecydowało o powołaniu Chełmskiego Okręg Komunistycznej Partii Zachodniej Ukrainy, którym kierował sekretarz Aleksander Jasiński. Działacze tej komunistycznej partii prowadzili wzmożoną działalność konspiracyjną. Bardzo aktywną i wzmożoną działalność prowadziły wśród młodzieży ukraińskiej komórki KZMU (Komunistyczny Związek Młodzieży Ukraińskiej) zakonspirowane w Rejowcu i Wereszczach Dużych, podległe pod Komitet Powiatowy KZMU w Chełmie. Ważną rolę w szkoleniu ideologiczno nacjonalistycznym spełniali specjalnie wybrani tzw. „mężowie zaufania". W materiałach źródłowych można odnaleźć zapisy, że w grudniu 1931 roku w Rejowcu i Kobylem istniały Komitety Rejonowe KPZU, które w kwietniu 1932 roku w wyniku działań organów porządkowych RP uległy likwidacji. Celem działalności tych komitetów było przyłączenie Ziemi Chełmskiej a wraz z nią i Rejowca do Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej w ramach państwa ZSRR. Większość członków tej organizacji została aresztowana, inni ukrywali się unikając represji.

Aby podtrzymać tradycje i język ukraiński tworzono organizacje kulturalno – oświatowe. Od roku 1924 do 1939 na terenie Ziemi Lubelskiej nie była ani jednej szkoły ukraińskiej. Jeżeli takie działały to nielegalnie i dobrze zakonspirowane. Na terenie gminy Rejowiec i w samym Rejowcu istniały ogniwa organizacji „Ridna Chata, która po wielu perypetiach została ostatecznie rozwiązana 7 listopada 1934 roku. Pomimo pewnych restrykcji w stosunku do ludności ukraińskiej mógł swobodnie działać amatorski zespół teatralny kierowany przez Dymitra Krycha.

Druga połowa dwudziestolecia międzywojennego sprawiała wrażenie stabilizacji w napiętych stosunkach polsko – ukraińskich. Był to tylko pozorny spokój. Naruszony został przed samym wybuchem II wojny światowej. Odżył całą mocą ruch prawicowo – nacjonalistyczny i komunistyczny Ukraińców. W dużej mierze mogły zawinić decyzje władz polskich o przeprowadzeniu „**akcji, polonizacyjno – rewindykacyjnej**", która między innymi polegała na niszczeniu obiektów sakralnych wyznawców prawosławia. Działań tych dokonano pomiędzy majem a lipcem 1938 roku na terenie województwa lubelskiego.[10] Pod nadzorem wojska wyburzano prawosławne cerkwie, kaplice i domy modlitwy w Ziemi Chełmskiej. Wyburzanie prawosławnych obiektów sakralnych brali udział oprócz wojska: policja , straż pożarna, wynajęci robotnicy a czasem katoliccy mieszkańcy tej miejscowości . Schemat niszczenia obiektu sakralnego przebiegał następująco: policja i wojsko otaczali teren wokół świątyni, by uniemożliwić interwencje wyznawców prawosławia. Po tak zabezpieczanym terenie, wynajęci robotnicy przystępowali do rozbiórki. W wyniku, tzw. „akcji polonizacyjnej", zburzono 91

[10] Akcja burzenia cerkwi była dokładnie zaplanowana Nadzorował te działania utworzony już 11 grudnia 1936 r. Komitet Koordynacyjny Dowództwa Okręgu Korpusu II w Lublinie. Na jego czele stał gen. Mieczysław Smorawiński, a jego organem wykonawczym był sztab Samodzielnego Referatu Bezpieczeństwa Wojennego DOK II pod kierownictwem ppłk. Z. Krogulskiego. Kierownikiem akcji na powiat chełmski został dowódca 3 Dywizji Piechoty Legionów gen. Brunon Olbrycht, którego w maju 1938 r. zastąpił na tym stanowisku płk Marian Turkowski. W owe przedsięwzięcie zaangażowany był także ówczesny wojewoda lubelski major Jerzy A. de Tramencourt. Komitet Koordynacyjny stał na stanowisku, że (…) „wszyscy **prawosławni Ziemi Chełmskiej są zruszczonymi Polakami, którzy przez ucisk zaborcy odpadli od polskości**". W śród tej ludności wyróżniano trzy kategorie: **a**) – tych, których można nakłonić do przejścia na wiarę rzymsko-katolicką, **b**) przywiązanych silnie do prawosławia, ale bez świadomości przynależności do narodu ukraińskiego, **c**) tych, którzy byli pod dużym wpływem partii – ideologii nacjonalistyczno- ukraińskiej lub komunistycznej. Wobec tych grup różnicowano politykę, do akcji propagandowej do zwalczania wpływów i sił zaliczanych do grupy trzeciej.

cerkwi, 10 kaplic i 26 domów modlitwy. W Rejowcu w taki sposób zniszczono zabytkową kaplicę. Protestujących duchownych prawosławnych karano aresztem lub grzywną. Wyznawcy prawosławia jednoznacznie ocenili te bezprzykładne akty barbarzyństwa za prześladowanie ludności ukraińskiej oraz akty wrogości wobec ich religii. Przed wybuchem II wojny światowej tylko nieliczni mieszkańcy gminy Rejowiec otwarcie przyznawali się do swoich ukraińskich korzeni. Kulminacja wrogości wobec Polaków przypadła na okres okupacji niemieckiej. Niektórzy Ukraińcy wybrali drogę z Niemcami inni wiązali swój los ze ZSRR[11]. Niemcy doskonale zdawali sobie sprawę z narastającego konfliktu w stosunkach polsko – ukraińskich, który został z potęgowany po roku1938. Ukraińska mniejszość narodowa, od początku okupacji niemieckiej była uprzywilejowana.

Oprócz Ukraińców (Rusinów) mieszkających w Rejowcu od początków jego powstania, pojawiła się w latach 20-tych XX wieku znaczna grupa byłych żołnierzy Symona Petlury (Ukraińcy - Kozacy Dońscy), którzy walczyli o utworzenie niepodległej nie komunistycznej Ukrainy. Było to środowisko prawie hermetycznie zamknięte na kontakty z innymi.

---------- „ ----------

Żołnierze Atamana Symona Petlury.

Dość szczególny status miała w Polsce grupa emigrantów politycznych, tzw. „petlurowców”. Ukraińców(Kozaków Dońskich), żołnierzy Atamana Symona Petlury. Nieudana próba wskrzeszenia niepodległej Ukrainy w latach 1917 – 1920 spowodowała emigrację żołnierzy atamana Symona Petlury. Oprócz porażki militarnej nałożyły się na to działania polityczne w tym podpisanie12 października 1920 roku porozumienie pokojowe między Polską a Rosją Radziecką (Sowiecką), grzebiąc tym samym w sposób ostateczny nadzieje na wolną i samoistna Ukrainę. Ulegając przeważającym siłom bolszewickim 21 listopada 1920 roku wycofali się na zachodni brzeg Zbrucza. Po przekroczeniu granicy państwa polskiego żołnierze ukraińscy zostali rozbrojeni i umieszczeni w obozach internowania. Przebywali między innymi w Wadowicach, Łańcucie, Kaliszu, Piotrkowie, Aleksandrowie Kujawskim, Częstochowie, Szczypiornie, Strzałkowie. W biografii Aleksandra Szczerbania [12] można odnaleźć wątek „ petlurowski” oraz pobyt w Rejowcu po opuszczeniu obozu internowania w Wadowicach opisany [13] następująco:

(…) „W Wadowicach A. Szczerbań spędził kilkanaście miesięcy. Zgodę na opuszczenie obozu otrzymał w 1921 r. Wyjście z obozu było możliwe dzięki otrzymaniu skierowania na budowę cementowni w Rejowcu koło Chełma. Zatrudnienie nie oznaczało jednak unormowania życia materialnego A. Szczerbania. Praca w Rejowcu nie była, bowiem pracą stałą, lecz sezonową. Uciążliwe musiało być także to, że nie posiadał polskiego obywatelstwa. Uznanie za emigranta politycznego pozwoliło mu otrzymać statusu azylanta, ale nie dawało prawa na swobodne podejmowanie pracy ani na udział w życiu społeczno-politycznym. W podobny sposób jak A. Szczerbań, trafiła do Rejowca liczna grupa byłych żołnierzy armii Ukraińskiej Republiki Ludowej. Z późniejszych relacji wiadomo, że głód był "dobrym znajomym" członków utworzonej przez nich kolonii emigrantów ukraińskich. Część z nich dłuższy czas mieszkała nawet pod gołym niebem. W Rejowcu A. Szczerbań przebywał do 1924 r., po czym powrócił do pracy artystycznej. Zaczął wówczas pracować w teatrze objazdowym. Pracowała tam również pochodząca z Kleszczel Aleksandra Wasilewska. Właśnie ona w 1929 r. została jego żoną. Rok później urodził się im syn - Jerzy.”

Znaczna ich grupa znalazła też schronienie w Rejowcu. Przybyła po roku 1920 tworząc zarazem największą diasporę „ petlurowców” w kraju. Otrzymali status uchodźców politycznych. Walczyli razem z wojskiem polskim przeciw Armii Czerwonej w wojnie 1920 roku. Na emigracji

---

[11] Powstają osobne opracowania: o 17 września 1939 roku, Armii Czerwonej, zbrodniach Wołynia, SS Galicjen, Oddziałach UPA, OUN itd.

[12] Aleksander Szczerbań ur. 30 października 1898 roku w okolicach Charkowa – zmarł w Bielsku 2 grudnia 1984 roku. Założyciel i kierownik ukraińskiego zespołu teatralnego w Kleszczelach.

[13] „ Nad Bohom i Narwoju” Nr. 2/2001 str. 16 – 19.

tworzyli zamknięte enklawy. Obchodzili bardzo uroczyście swoje święta narodowe organizowane prze Ukraiński Centralny Komitet (UCK) - organizacje o prawicowo nacjonalistycznej ideologii. Kilkudziesięcioosobowa grupa oficerów, podoficerów i szeregowców z Samodzielnej Dywizji Kawalerii przybyła do gminy Rejowiec - miasteczka i osad fabrycznych przy cukrowni i cementowni „Firley". Było to dla nich dość specyficzne środowisko, polsko - żydowskie. Otwarcie deklarujących się do prawosławia było nie wielu. Wg spisu powszechnego z 1921 roku do prawosławia w Rejowcu przyznawało się 71 osób. Należy podkreślić, że w osiedlach fabrycznych mieszkali sami Polacy – rzymsko-katolicy. Przybyli do tych osiedli „petlurowcy" w przeważającej większości stanowili wyznanie prawosławne. Co prawda, była, świątynia unicko-prawosławna pod wezwaniem św. Michała Archanioła, ale praktycznie stała nieczynna, za wyjątkami sporadycznego wykorzystywania przez łacinników na niektóre nabożeństwa. Definitywnie parafia prawosławna przestała istnieć nie od roku 1918. W tym czasie prężnie działała parafia prawosławna w nieodległym Żulinie. Prawosławni rejowieccy często wyjeżdżali na nabożeństwa do Żulina, czasami Krupego i Chełma. Na wyjątkowe okolicznościowe uroczystości zapraszano prawosławnego księdza Jerzego Marczuka z Żulina. W tym celu adaptowano opuszczoną kaplicę prawosławną w pobliżu szkoły powszechnej w Rejowcu.Żołnierze Petlury byli traktowani, jako uchodźcy bez przynależności państwowej (bezpaństwowcy). Po odpowiedniej rejestracji w urzędach administracji państwowej uzyskiwali status emigranta politycznego W poszukiwaniu środków do życia i odpowiedniej stałej pracy rozjechali się po całej Polsce. W roku 1923 pełnomocnik Oddziału Ukraińskiego Komitetu Centralnego w Białowieży porucznik Oleksy Burkiwski pomógł w 1924 roku znaleźć pracę w cementowni „Firley" w Rejowcu.[14] Ostatecznie obozy internowania zostały rozwiązane(zlikwidowane) w 1924 roku.

Petlurowscy emigranci w miejscowościach zamieszkiwania organizowali struktury zwane oddziałami.

W Rejowcu założyli i zarejestrowali oddział w dniu 9 listopada 1926 roku. Na czele stał Zarząd w następującym składzie:

przewodniczący – Jurij Tysarewskyj
z-ca przewodniczącego – Swerydyn Michajłyszyn
sekretarz – Iuchim Ohorodnik

W roku 1927 na czele oddziału stanął ppłk Swerydyn Mychajłszyn
W wyniku wyborów w następnych latach składy zarządy ulegały zmianom i tak:

1 czerwca 1928 roku:

przewodniczący – ppłk Swerydyn Mychajłyszyn
sekretarz - chor . Petro Hołyk
skarbnik – Jewhen Woronowskyj
członek zarządu – por. Serhij Sziling

29 kwietnia 1931 roku:

prezes - podchor. Ihor Soroka
z-ca prezesa – Naum Kosenko
sekretarz – Jakiw Sołodijiw
skarbnik – Charyton Łysenko

[14] Emilian Wiszka – „Oddział Ukraińskiego Komitetu Centralnego w Białowieży 1929 – 1939" str. 31.
Inne źródło podaje ,że w roku 1923 pełnomocnik Oddziału Ukraińskiego Komitetu Centralnego w Białowieży porucznik Oleksy Burkiwski pomógł w 1924 roku znaleźć pracę 15 byłym żołnierzom z pododdziałów Dywizji Zaporoskiej i Kijowskiej w cementowni „Firley" w Rejowcu .

Copyright © 2010 Zdzisław Kalinowski

16 lutego 1936 roku:

prezes – Semen Pidenko [15]
z-ca prezesa – Wasyl Swiatenko
sekretarz – Wasyl Bołda
skarbnik – Ołeksander Piszockyj

Dość aktywnie w rejowieckiej strukturze organizacyjnej działali jej członkowie o nazwiskach: Grygorenko, Światenko, Łysenko, Panczenko i Kalenko.

Wyjątkowa uroczystość patriotyczno – religijna zorganizowana przez byłych żołnierzy Petlury odbyła się 20 czerwca 1937 roku. Rejowiecki oddział UCK zaprosił księdza Jerzego Marczuka, aby odprawił panachydę za duszę zamordowanego w 1926 roku Symona Petlurę.[16] W uroczystości uczestniczył ks. Prawosławny z Krupego Dyńko – Dunikalski [17].

W dniach 31 października – 2 listopada 1937 roku w Warszawie odbył się IV Zjazd Delegatów ukraińskiej politycznej emigracji. W śród 33 delegatów z całej polski był przedstawiciel z oddziału w Rejowcu Mykoła Hryhorenko.*(Imiona i nazwiska umieszczone w tekście zostały zapisane w brzmieniu ukraińskim)*

Rejowiecki oddział wizytowali i wspierali:

ks. Stefan Gruszko – proboszcz parafii prawosławnej pod wezwaniem św. Jana Teologa w Chełmie.
Antoni Wasyńczuk – poseł do Sejmu RP I kadencji
Dr Petro Szkurat – wiceprzewodniczący Zarządu Głównego UCK. Odwiedzał 5 maja 1935r i 21 lutego1938r.
Danyło Pasicznyczenko
Sawa Marczuk – handlowiec, nacjonalistyczny działacz z OUN. zam. w Chełmie przy ul..Jordana 19.
ks. Jerzy Marczuk – proboszcz parafii prawosławnej w Żulinie

Wzmożona działalność kulturalno – oświatowa przejawiała się między innymi: powołaniem do życia własnego chóru, amatorskiego zespołu teatralnego i biblioteki. W swojej świetlicy wyposażonej w scenę wystawili pierwszą sztukę teatralna p.t. „Żydiwka Wychreska”. Posiadali na własny użytek kaplicę. Dzieci i młodzież posyłali do Publicznej Szkoły Powszechnej w Rejowcu. Zorganizowali też własne przedszkole, do, którego uczęszczało od 83 do 46 dzieci w zależności od warunków atmosferycznych.

Członkowie oddziału w przeważającej większości pożenili się z Polkami, założyli rodziny. Stopniowo ulegali asymilacji ze społeczeństwem rejowieckim, w którym przyszło im żyć.
Druga połowa dwudziestolecia międzywojennego sprawiała wrażenie stabilizacji w napiętych stosunkach polsko – ukraińskich.

W Rejowcu z honorami wojskowymi pochowano wielu byłych żołnierzy atamana Symona Petlury.

---

[15] **Semen (Szymon) Pidenko** – pochodził z Wasilkowa pow. kijowskiego, żołnierz Samodzielnej Dywizji Kawalerii Armii Ukraińskiej Republiki Ludowej. Zmarł w Chełmie w szpitalu św. Mikołaja dnia 13 listopada 1936 roku o godz.9 w wyniku odniesionych obrażeń w czasie wypadku w cementowni „ Firley” w wieku 36 lat. Zmarły pozostawił żonę i troje małych dzieci.(na podstawie aktu zgonu) Był bardzo aktywnym działaczem rejowieckiego oddziału UCK. Pochowany z honorami wojskowymi na unicko-prawosławnej części cmentarza w Rejowcu w pobliżu grobowca książąt Woronieckich.

[16] 25 maja 1926 roku Szloma Szwarcbard zastrzelił Petlurę przy rue Racine w Paryżu. Tego dnia Petlura jadł obiad sam . Żydowski zamachowiec czekał na niego na ulicy . Gdy zbliżał się ataman zapytał po ukraińsku„ Pan Petlura ? „ Przechodzący odwrócił się i usłyszał jeszcze raz ale tym razem po francusku „Vous – etes Monsieur Petlura” . Szwarcbard zawołał „Broń się psie” i strzelił pięć razy i za każdym razem nie chybił . Ostatnia kula trafiła w serce. Po oddaniu strzałów zabójca zawołał „Assassin! Voils pour les massacres ! Voils pour les pogromes !” . Motywy jakimi Szwarcbard się kierował pozostawił tajemnicą, przypuszcza się, że za zamachem mogli stać Sowieci w tym osobiście Feliks Dzierżyński, chcąc zapobiec dalszej współpracy pomiędzy Polakami a Ukraińcami oraz skłóceniem z Żydami.

[17] Kapelan wojskowy w stopniu pułkownika u Petlury. Walczył z bolszewikami w 1920 roku. Odznaczony polskim orderem srebrnego krzyża VM. Zwolennik ścisłej współpracy z Polakami. Szczególnie nawoływał o to w czasie okupacji niemieckiej. Apelował o zaprzestanie walk między sobą. Był proboszczem parafii prawosławnej w pobliskim Krupem.

Copyright © 2010 Zdzisław Kalinowski

Na ich mogiłach ustawiano charakterystyczne tzw. „krzyże kozackie" (rzadko spotykane w takiej formie), wzorowane na „Krzyżu Żelaznym URL". Po petlurowcach pozostały nielicznie zachowane opuszczone cmentarne mogiły oraz wspomnienia

Ostatnia ocalała mogiła żołnierza „petlurowca" na cmentarzu w Rejowcu[18].

„Krzyż *Żelazny URL"*
Odznaczenie wojenne

[18] Do roku 2000- ego te symbole żołnierskiego pochówku znikneły z krajobrazu cmentarza katolickiego. Dziwnym zrządzeniem losu, choć okaleczony, " ostatni zachowany materjalny ślad ich pobytu w Rejowcu przetrwał do dziś, by zaświadczyć o tym, że Ziemia Rejowiecka dała uchodźctwom politycznym po roku 1920 schronienie przed totalitaryzmem komunistycznym ZSRR. Ocalały i zachowany dla potomnych grób byłby znakiem naszej pamięci o ludziach, którzy na początku ubiegłego wieku walczyli o wolność swej Ojczyzny - Ukrainy. Armia Ukraińskiej Republiki Ludowej pod wodzą Symona Petlury była jedynym sojusznikiem Polski w wojnie 1920 r. w walce z bolszewikami. Żołnierze polscy i ukraińscy, ramię w ramię, walczyli wówczas ze wspólnym wrogiem „za wolność waszą i naszą". W Rejowcu stanowili przed drugą wojną światową aktywną kulturalnie mniejszość. Znikł duży betonowy „Krzyż Kozacki" z godłem niepodległej Ukrainy wykonany przez cementownię „Firley" Był symbolem emigranta politycznego Semena Pidenko, który, otrzymał status bezpaństwowca Zniszczono krzyż i miejsce jego pochówku. Na tak pozyskanym placu wybudowano nowy grobowiec. Należałoby zrobic wszystko co możliwe by go uchronic od nieprzemyślanego zniszczenia, a byłaby to niepowetowana szkoda materialno-historyczna w Rejowcu.

Copyright © 2010 Zdzisław Kalinowski

nadawane przez Ukraińską Republikę Ludową .

БОЙОВІ ОРДЕРИ АРМІЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНЬОЇ РЕСПУБЛІКИ

MILITARY MEDALS OF THE UKRAINIAN NATIONAL REPUBLIC

Przed wybuchem II wojny światowej na terenie gminy pojawiają się za sprawą UCK bardzo aktywni agitatorzy ideologii komunistycznej. Są też agitatorzy z organizacji Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów (OUN). Często przyjeżdża na szkolenia z Chełma Sawa Marczuk. Udaje mu się pozyskać nowych członków do organizacji o nazwie Ukraińskiego Dopomohowego Komitetu (UDK) Był to tylko pozorny spokój. Naruszony został przed samym wybuchem II wojny światowej. Odżył całą mocą ruch prawicowo – nacjonalistyczny i komunistyczny Ukraińców.

Rozgoryczenie i poczucie krzywdy Ukraińców umiejętnie wykorzystali w czasie okupacji Niemcy, kierując ich do walki z Polakami. Dawano do zrozumienia, że wszelkiego rodzaju akcje zbrojne przeciw Polakom znajdą przychylność i pomoc ze strony Niemców. 17 października 1939 roku u niemieckiego wojskowego komendanta miasta Chełma ppłk. Geigera stawiła się delegacja ludności ukraińskiej zapewniając o swojej lojalności i oddali się pod opiekę władzy niemieckiej. W geście solidarności przedstawiciele władz niemieckich wzięli udział w listopadowej uroczystości poświęconej rocznicy powstania państwa ukraińskiego, aby podporządkować sobie całość spraw ukraińskiej mniejszości narodowej w GG.

Nacjonaliści ukraińscy pragnęli oderwać tereny południowo-wschodniej Polski[19]traktując je, jako integralną część „Samostijnej Ukrainy". Granice „Zakierzonskiego Kraju" na zachodzie według ich projektu miały przebiega przebiegały przez miejscowości takie jak: Kozły, Horodyszcze, Parczew, Ostrów, **Rejowiec**, Rakołupy, Różaniec, Cieplice, Dynów, Brzozów, Rymanów, Jasło, Grybów do Muszyny.

W roku 1940 organizacja petlurowska ponosi bardzo znaczącą stratę. Umiera w Chełmie płk Dr medycyny Michajło Wasylczenko, a w niedługim czasie Pyłyp Pyłypczuk – były premier rządu URL / Ukraińskiej Republiki Ludowej /.

Ta odrębna grupa ukraińska / kozaków / nie była szczególnie aktywna w czasie II wojny światowej Wierzyli, że kiedyś wrócą w swoje rodzinne strony do wolnej Ukrainy. Większość z nich w pierwszej połowie 1944 roku w obawie przed wkraczającą Armią Czerwoną (ZSRR), ucieka w głąb Niemiec i dalej na Zachód. Ci, którzy nie zdążyli uciec, aresztowała NKWD. Byli rozstrzeliwani lub zsyłani na Syberię. Takim sposobem zwarta grupa byłych żołnierzy Petlury przestała istnieć. Drugim śladem mówiącym o ich pobycie w Rejowcu, to do dziś zachowane „ cywilne nagrobki” na cmentarzu parafialnym oraz nieliczni potomkowie z małżeństw polsko-ukraińskich.

---------- „ ----------

W kwietniu 1940 r. okupant powołał do życia Ukraiński Centralny Komitet (UCK) w Krakowie. W tym też roku nastąpiła radykalizacja ukraińskiego szkolnictwa. Dość przypomnieć, że w krótkim czasie w powiecie chełmskim powstały 404 nowe szkoły, w setki liczone przedszkola i towarzystwa oświatowe, ale nie tylko. Ukraińcami obsadzono policję, straż graniczną, samorządy i urzędy. Zaczęto wydawać swoje gazety o zasięgu gubernatorstwa: „Krakiwskie Wisti” i „Lwowskie Wisti”, które propagowały i zachęcały do procesu „ukrainizacji Ziemi Chełmskiej”. Wiodącą rolę w tym procesie odegrał ks. prawosławny z Chełma Iwan Lewczuk. W czasie okupacji niemieckiej okazało się, że Ukraińców jest jednak o wiele więcej niż wcześniej deklarowano przy okazji prowadzonych powszechnych spisach ludności. Niespodziewanie stali są dość znaczącą liczebnie mniejszością narodową

Dnia 20 października 1940 roku biskupem chełmskiej diecezji prawosławnej został Iłarion (pol.

[19] W nomenklaturze OUN południowo-wschodnie tereny Polski nosiły nazwę „Zakierzonskiego Kraju".

Hilarion) **[Iwan Iwanowicz Ohijenko [20]**].W dnu 22 maja 1940 roku niemieckie władze dystryktu lubelskiego oraz Generalny Gubernator Hans Frank przekazali katedrę rzymskokatolicką społeczności ukraińskiej, którą zamienili na sobór. Na bramie wejściowej umieszczono napis: „Psom, Żydom i Polakom – wstęp wzbroniony”[21], W krótkim czasie w Chełmie została powołana do życia na potrzeby Ukraińców prawosławna diecezja chełmsko-podlaska, którą pod koniec roku 1940 za przyzwoleniem władz niemieckich podniesiono do godności arcybiskupstwa, a biskupa Iłariona intronizowano na archimandrytę. Celem działań władyki Iłariona oprócz sfery duchowej było jak najszybsza ukrainizacja Ziemi Chełmskiej i Podlasia prowadząca do powstania wielkiego państwa ukraińskiego pod protektoratem Niemiec. Archimandryta Hiłarion kładł duży nacisk na szeroko pojmowana oświatę począwszy od działalności oficyn drukarskich po najniżej zorganizowane szkoły, wydawnictwo książek i szkoleniu kadry ukraińskich nauczycieli. Wspierał szkolnictwo ukraińskie nie tyko duchowo, ale i finansowo. Jako arcybiskup Iłarion zajmował się rewindykacją zajętych przed II wojna światową przez katolików świątyń prawosławnych. Tak też stało się ze świątynia i w Rejowcu. W Rejowcu Ukraińcy przejęli na swoje potrzeby świątynię pw.św. Michała Archanioła, reaktywowali parafię prawosławna,

W gminie Rejowiec utworzyli dwie szkoły ukraińskie: w Wereszcach Dużych i Rejowcu. Generalny Gubernator Hans Frank na naradzie w dniu 16 grudnia 1941 roku stwierdził:

(…) „ Ukraińcy są szczególnie przydatni, aby stanowić przeciwwagę w stosunku do Polaków”.

Okupant podstawową administrację w gminach obsadzał odpowiednio przygotowanymi przez siebie urzędnikami narodowości ukraińskiej[22].

Otrzymali zezwolenie na tworzenie policji. Milicja ukraińska została sformowana przez władze niemieckie pod koniec czerwca 1941r.Tworzono też policję pomocniczą zwaną *Schutzmannschaften.* Część z nich wstąpiła do tworzonej od połowy 1940 roku Ukrainische Hilfspolizei (Ukraińskiej Policji Pomocniczej, Українська поліція допоміжна), która wchodziła w skład większej formacji tzw. Ordungspolizei. Ich większe jednostki w Landkreis Chelm znajdowały się: Chełm, Rakołupy, Wyryki; Lata 1943-1944 to szczytowa działalność ukraińskiego Selbstschutzu. Ukraińcy rejowieccy z wyżej wymienionej formacji byli strażnikami Getta w Rejowcu. Ukraińcy współdziałali z Gestapo i innymi niemieckimi jednostkami sił porządkowych podczas łapanek, aresztowań i akcji pacyfikacyjnych w okolicznych wioskach a także przy: utrzymywaniu ładu i porządku wśród ludności cywilnej, kontrolowaniu ruchu ludności, ściąganiu kontyngentów, ściganiu szmuglerów, poborze ludzi do wyjazdu na przymusowe roboty do Niemiec, ochronie obiektów, linii kolejowych i kwater niemieckich funkcjonariuszy, zwalczaniu partyzantki polskiej i konspiracji, tropieniu ukrywających się Żydów, egzekucjach i pacyfikacjach, pilnowaniu obozów jenieckich, karnych i gett udział w likwidacji Get. Na rękawach mundurów policjanci ukraińscy nosili emblematy: TREU TAPFER GEHORSAM, „wierny waleczny posłuszny"

Nie którzy z Ukraińców służyli w Sonderdienst [23] nadzorowali Getto Rejowiec inni z nich zasilili szeregi Dywizji SS ,, Galizien,,

O narastającej wrogości wobec Polaków świadczyło ulubione powiedzenie nacjonalistów ukraińskich „Nawet gdyby Ukraina miała być tylko jeden dzień – to niech będzie bez Polaków **(„Ukraina bude 1 deń , ale bez Lachiw . Sława Ukrainie”).** Przy każdej okazji słychać było słowa z hymnu „**Szcze nie wmerła Ukrajna”.** Język chachłacki[24] bez skrępowania rozbrzmiewał w urzędzie

---

[20] Iwan Iwanowicz Ohijenko (15 stycznia 1882 r – 29 marca 1972 r) Święcenia kapłańskie przyjął na początku października 1940 roku w monastyrze św. Onufrego w Jabłecznej. Świecenia biskupie otrzymał w dniu 20 października 1940 roku w Chełmie r rąk zwierzchnika kościoła prawosławnego metropolity Dionizego egzarchy patriarchy Konstantynopola arcybiskupa Pragi Sawwatija oraz biskupa lubelskiego Tymoteusza.

[21] Taka informacja znajduje się w kronice bazyliki.

[22] Patrz obsada urzędu Gminy w Rejowcu w okresie okupacji niemieckiej.

[23] Sonderdienst – organ policji administracyjnej powołanej w pierwszym okresie okupacji przez Hansa Franka .

[24] **1**) Pogardliwe określenie **chachł**, jakim Rosjanie określają Ukraińców. **2**). Język chachłacki powstał z połączenia języka ukraińskiego sąsiednimi językami lub lokalnymi gwarami. Używany do dziś w ograniczonej formie na wschodnich terenach współczesnej Polski. Czynną znajomość chachłackiego posiadają wyłącznie osoby starsze z kilku miejscowości naszej gminy, w, których występowały duże skupiska Ukraińców.

Copyright © 2010 Zdzisław Kalinowski

gminy.

Szczególnie złą sławą „cieszył” się Ukrainiec o nazwisku Marczuk Eugeniusz, który w 1940 roku przystąpił do pracy w Lager Arbeitsamt. Był kierownikiem, kierującym transporty Polaków na roboty do Niemiec. Innym „zasłużonym” był Jan Nazaruk[25] komendant ukraińskiej policji wiejskiej w Wereszczach Dużych.

Społeczność rejowieckich Ukraińców przy akceptacji niemieckich władz okupacyjnych usunęła kopiec Tadeusza Kościuszki z przed świątyni p.w. św. Michała Archanioła. Świątynię przejęło ponownie po 21 latach prawosławie. W swoich poczynaniach czuli się bezpieczni mając poparcie we władzy gminy. Usunięto symbol dążenia Polaków do wolnej Ojczyzny i ich wielkiego patriotyzmu do Niej. W takich słowach Krawczyk Jan wójt gminy Rejowiec charakteryzuje działalność Ukraińców w Rejowcu w czasie okupacji niemieckiej:

(…) „W bestialski sposób nad ludnością polską mścili się Ukraińcy. Ukraińcy znieśli w os. Rejowiec kopiec Kościuszki oraz zniszczyli kompletnie bibliotekę miejscowej szkoły [26]”

Poniżej fragmenty „Ankiety”:

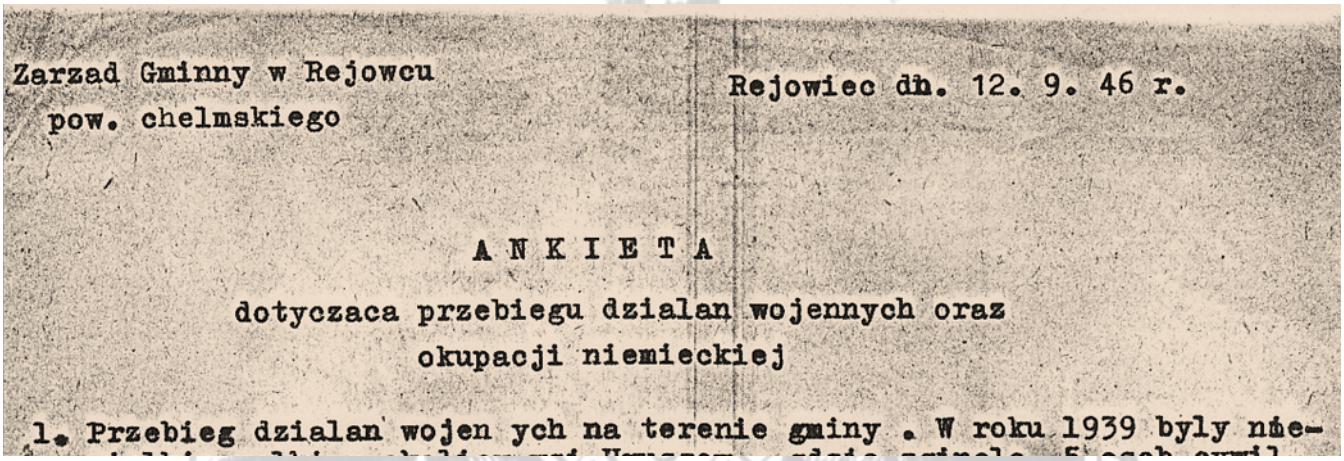

Zarzad Gminny w Rejowcu
pow. chelmskiego

Rejowiec dn. 12. 9. 46 r.

ANKIETA

dotyczaca przebiegu dzialan wojennych oraz
okupacji niemieckiej

1. Przebieg dzialan wojen ych na terenie gminy . W roku 1939 byly nie-

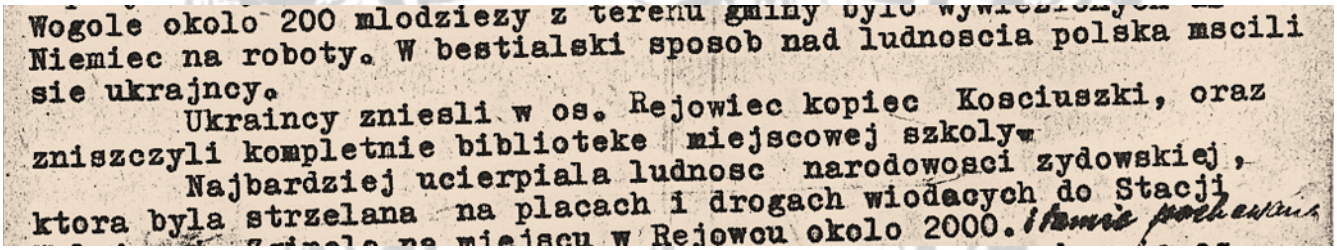

Wogole okolo 200 mlodziezy z terenu gminy
Niemiec na roboty. W bestialski sposob nad ludnoscia polska mscili
sie ukrajncy.
Ukraincy zniesli w os. Rejowiec kopiec Kosciuszki, oraz
zniszczyli kompletnie biblioteke miejscowej szkoly.
Najbardziej ucierpiala ludnosc narodowosci zydowskiej,
ktora byla strzelana na placach i drogach wiodacych do Stacji
w Rejowcu okolo 2000.

w Adamowie i w Wereszcach Małych.

Wójt gminy
Krawczyk Jan

Nr 5. W 1942 było założone getto w Rejowcu narodow. żydowskiej.

RZECZPOSPOLITA POLSKA
Rada Narodowa Gm. Rejowiec

[25] Jego nazwisko i funkcja została wymieniona w jednej z korespondencji z dnia 14 kwietnia 1943 roku związanej ze spisem majątku szkolnego w ukraińskiej szkole w Wereszczach Dużych.

[26] Zarząd Gminy w Rejowcu pow. chełmski Rejowiec dn. 12.09. 1946 r. , cytat z „ Ankieta dotycząca przebiegu działań wojennych oraz okupacji niemieckiej”

Inne zapisy kronikarskie o działalności niektórych nacjonalistach ukraińskich:

(…) „Na apele popa Mariana Tkacza [27] z Rejowca i sekretarza gminy Najdy [28] zlikwidowano „ Kopiec Kościuszki „ znajdujmy się w miejscowym parku w bliskości cerkwi . Głównymi wykonawcami byli nacjonaliści jak: A……k Leon [29] z Kobylego , który zabrał z kopca akt erekcyjny , wyśmiewając i szydząc z Polaków, A……k z Wólki Rejowieckie, K……y Aleksander i Bronisław, B..a Antoni wszyscy z kobylego, Moćko z Rejowca i inni. Z ich inicjatywy Niemcy kazali usunąć „Pomnik Niepodległości", gdzie mieszkańcy na oczach okupanta rozebrali i cichaczem elementy zabezpieczono, odbudowując po zakończeniu wojny" [30]

W sprawozdaniu z dnia 4 września 1942 roku sporządzonego przez Der Burgermeistra (burmistrza) Rejowca D. Kowpanenki wynika, że w gminie Rejowiec na 8601 Polaków było 1170 Ukraińców. Sprawozdanie sporządzono z iście niemiecką dokładnością z rozbiciem na poszczególne miejscowości ówczesnego zasięgu terytorialnego gminy z jednoczesnym podziałem na nacje w niej mieszkające

Odradzający się żywiołowo nacjonalizm ukraiński na Ziemi Chełmskiej otrzymał duchowe wsparcie w autokefalicznym ukraińskim kościele prawosławnym.

Uprzywilejowana pozycja Ukraińców stosunku do Polaków na terenie Generalnej Guberni przejawiała się miedzy innymi: Wydawano im specjalne dowody osobiste [31].

---

[27] Pop Marian Tkacz – uciekł z Rejowca po zabiciu ojca w budynku starej szkoły w Rejowcu.

[28] Najda Jan – zabity przez partyzantów dn.20.10.1943 roku, za współpracę z Niemcami. Zastrelono też i jego syna.

[29] A……k Leon – funkcja pod sołtys we wsi Kobyle w latach 17.04.1940r – 5.10.1940r. i od 1940-1941.

[30] Na podstawie pamiętnika Komendanta Rejonu V AK Obwodu Chełm 1939 – 1945 ppor. Jana Czaplińskiego PS. „ Rębacz" .

[31] **kenkarta** (niem. *Kennkarte* „legitymacja") poświadczająca tożsamość i miejsce zamieszkania (zawierała zdjęcie, odbicie kciuka, adres i podpis danej osoby), dokument wydawany w czasie okupacji hitlerowskiej osobom niebędącym narodowości niemieckiej. Zachowały się kompletne listy wydanych kenkart dla Ukraińców z terenu Gminy Rejowiec.

Ukraińska Kenkarta[32]*(dowód stwierdzający tożsamość dla osób narodowości ukraińskiej) z niebieską okładką i literą* **U**. *Dawała znaczne przywileje w stosunku do posiadaczy kenkart polskich.*

Verzechnis
Der ausgesellten Kennkarten fur die ukrinische Berblkerung der Gemeinie Rejowiec.

Dokumenty tożsamości wydano:
Z przyczyn oczywistych nie wymieniam nazwisk i imion – w archiwum autoea
12 lipca 1943 r - 29
3 sierpnia 1943 r - 20
9 sierpnia 1943 r - 153
11 września 1943 r - 99
18 września 1943 r - 60
22 września 1943 r - 63
27 września 1943 r - 10
20 października 1943 r - 4
25 listopada 1943 r - 5
29 grudnia 1943 r - 3
18 marca 1944 r - 4
14 kwietnia 1944 r - 3

Razem – 483 osób

(Pisownia nazwisk i imion zgodna z oryginałem)
Wszystkie wykazy opieczętowane i podpisane przez ówczesnego wójta Gminy Rejowiec.
Der Stevertzeter das Burgermeister Stanisława Szablewskiego

Poza suchymi danymi liczbowymi ocalały też szczegółowe imienne wykazy wydanych Kenkart ludności deklarujących narodowość ukraińską. Widnieją tam nazwiska z imionami w brzmieniu ukraińskim np: Mychajło, Mykoła, Nadzieja, Josyp, Ewhen, Ustap, Wsewołod, Łew, Dymytra itd. Ostatnia lista wydanych Kenkart dla ludności ukraińskiej w gminie Rejowiec pochodzi z dnia 14 kwietnia 1944 roku, którą potwierdził i podpisał St. Szablewski. Otrzymywali dodatkowe przydziały żywności [33]. Mogli tworzyć w ramach swoich potrzeb odrębne szkolnictwo.

W gminie Rejowiec zaczęło się zauważać wzmożoną aktywność agitacyjna Ukraińskiej Partii Narodowo Demokratycznej (UMDP) Tarasa Bulby (Bulbowców). Agitowano do wstępowania w szeregi Ukraińskiego SS i policji schulzpolizei. Skomplikowana sytuacja narodowościowa była umiejętnie wykorzystywana przez Niemców. Coraz większe napięcie w stosunkach polsko – ukraińskich umożliwiało wzmożonej działalności ukraińskiej policji, aktywności ruchom nacjonalistów ukraińskich i tworzeniu sieci konfidentów współpracujących z Niemcami

Po 22 lipca 1944 roku tereny na zachód od rzeki Bug zostały przejęte przez odpowiednie służby PKWN, które przestrzegały:

---

[32] Wydawane przez władze niemieckie na mocy rozporządzenia Hansa franka z 26 października 1939 r. (zarządzenie wykonawcze 13 czerwca 1941 roku) wszystkim nie – niemieckim mieszkańcom Generalnego Gubernatorstwa, którzy ukończyli piętnasty rok życia. Kenkarty dla Polaków miały kolor szary, Żydów i Romów (Cyganów) żółty, Ukraińców – niebieski. Dokumenty mniejszości oznaczone były dodatkowo literami, przykładowo: **J** – Żydzi, **Z**- Romowie, **R** – Rosjanie, **U** – Ukraińcy. Do wydania kenkarty niezbędne były: wniosek ubiegającego się, metryka, dowód osobisty (przedwojenny), ewentualne świadectwo ślubu, Polaków obowiązywało złożenie pod przysięga oświadczenia o aryjskim pochodzeniu. Przy odbiorze pobierano odcisk środkowego palca obu rąk, umieszczonego na karcie rozpoznawczej. Do innych niezbędnych dokumentów mieszkańca GG należały: **Ausweis** - rodzaj legitymacji wydawanej przez zakłady pracownikom oraz członkom ich rodzin, **Arbeitskarte** - karta pracy przechowywana u pracodawcy. ***Bescheinigung*** był potwierdzeniem jej założenia.

[33] Kupowano żywność w twz. systemie kartkowym

Copyright © 2010 Zdzisław Kalinowski

(...) „ludność ukraińska może na pewien czas godzić się na szkołę z państwowym językiem nauczania. (...) Może nawet ludność ta - co gorsza - podawać się, jako ludność polska”.

W innym piśmie przestrzegano:

Wojewódzka Rada Narodowa
W Lublinie

Lublin dnia 8 września 1944r.

Do
Powiatowych i Gminnych Rad Narodowych
Województwa Lubelskiego

Ponieważ w najbliższym czasie na podstawie umowy miedzy Polską a Republiką Ukraińską, ludność Ukraińska na zasadach dobrowolności będzie przesiedlana z Polski na teren Ukrainy Radzieckiej, a ludność polska zamieszkała na terenach Ukrainy Radzieckiej na teren Polski, należy w interesie ułożenia dobrych stosunków sąsiedzkich oraz zapewnienia na zasadach wzajemności polskiej ludności na Ukrainie jak najlepszych warunków ewakuacji nie robić nic, co mogłoby popsuć te stosunki wzajemne a w szczególności:

1) Nie śpieszyć się z przejmowaniem kościołów gdyż i tak w najbliższym czasie przejdą one w posiadanie kościoła katolickiego,
2) Lojalnie ustosunkować się do ludności ukraińskiej i do czasu dokonania ewakuacji uprawniać do korzystania z własnego szkolnictwa.

Wszelkie wykroczenia z tytułu prześladowań narodowych, jako nie tylko sprzeczne z duchem Manifestu, ale i szkodliwe dla Państwa polskiego będzie ścigane z cała surowością prawa.

Przewodniczący
Wojewódzkiej Rady Narodowej
/ - / K. Sidor ppułk.

Ówczesne władze nie miały żadnych wątpliwości, iż tylko wyjazd Ukraińców doprowadzi do normalizacji sytuacji na tym terenie.

Dnia 9 września 1944 r. PKWN podpisał z rządem Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej umowę o wymianie ludności. Obejmowała ona Polaków osiadłych na Ukrainie i Ukraińców w Polsce. Według umowy wymiana ludności miała mieć charakter dobrowolny. Jednak obie strony dążyły do wyzbycia się ze swojego terenu niechcianej mniejszości narodowej. Wprowadzano kurs na tworzenie tzw. „państwa jednonarodowego”. Dnia 15 października 1945r. rozpoczęło się przesiedlenie z Polski ludności ukraińskiej.

Dane na dzień 15 stycznia 1946 roku potwierdziły, że z terenu gminy Rejowiec przesiedlono do USRR (Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej) 171 rodzin ukraińskich, czyli 667 osób. Po zakończeniu tej operacji okazało się, że na terenie gminy Rejowiec pozostało 56 rodzin, czyli 129 osób. Ostateczne dane nie są dokładne, bowiem część Ukraińców za wszelką cenę chcąc pozostać na terenie naszej gminy szukała ratunku w nagłej zmianie religii i poświadczeniach obywatelstwa polskiego. Druga grupa w obawie przed przesiedleniem wyjechała na tzw. „ Ziemie Odzyskane”. Na podstawie Powszechnego Sumarycznego Spisu Ludności z 1946 roku w gminie Rejowiec było 8429 mieszkańców.

Ukraińcy zamieszkali w gminie Rejowiec, którzy po za wcześniejszymi przesiedleniami deklarowali swój wyjazd do USRR *a pozostali na miejscu;

Lp.	gromada – miejscowość	ilość osób			uwagi
		w 1944r.	do 1950r.	po 1950r.	
1	Kobyle	90	87	46	
2	Niedziałowice	20	32	11	
3	Wólka Rejowiecka	41	29	31	
4	Rybie	21	26	17	
5	Wereszcze Duże		36	16	

Copyright © 2010 Zdzisław Kalinowski

6	Stajne			2
7	os. Rejowiec	12		7
	Razem	184	210	123

*Sporządzono na podstawie różnych imiennych wykazów i cząstkowej dokumentacji z terenu gminy Rejowiec.

Skomplikowaną sytuację narodowościową próbowano rozwiązać też i siłowo po przez wprowadzenie zbrojnej akcji o kryptonimie „Wisła" (od 28 kwietnia do końca lipca1947 r.).

Pamiętać trzeba, że nie wszystkich Ukraińców zdołano przesiedlić. Ostatnie przesiedlenia z gminy Rejowiec odnotowano w 1950 roku. Po zakończeniu działań wojennych, mimo wysiedleń gmina Rejowiec nie stała się automatycznie jednorodną narodowościowo. Potomkowie ukraińskich rodziców nadal zamieszkują w Rejowcu i jego okolicznych wsiach.

Zachowały się do naszych czasów skrupulatne wykazy ludności ukraińskiej, którzy pozostali po wojnie oraz tych, którzy potajemnie powrócili na teren gminy Chcąc zrozumieć złożoną specyfikę socjologiczną Rejowca i okolic, należy nałożyć na ten artykuł opracowania związane z ruchami migracyjnymi ludności (wysiedlenia, przesiedlenia, repatriacje, osadnictwo), pacyfikacje, o których pisałem wcześniej na tej stronie internetowej.

Ostatnie materjalne ślady po wyznawcach prawosławia na cmentarzu parafialnym w Rejowcu.

,, Czymże ja jestem przed Twoim Obliczem?
Prochem i niczem
Ale gdybym Tobie moją nicość wyspowiadał
Ja proch będę z Panem gadał"
Adam Mickiewicz

Do naszych czasów zachowały się nie liczne nagrobki pisane cyrylicą. Mimo 123 lat niewoli nie odważono się po odzyskaniu niepodległości niszczyć płyt nagrobnych. Miano szacunek do przeszłości, historii i wiecznego spoczynku, okrywanego majestatem śmierci. Po II wojnie światowej a zwłaszcza po 1960 roku powoli, ale systematycznie niszczono ponad 100-letnie zabytkowe nagrobki tylko, dlatego, że posiadały napisy rosyjskojęzyczne i aby pozyskać miejsca na nowe pochówki.

W roku 1804 pochowany został Jan Birumowicz, w grobie ziemnym przy murze świątyni zgodnie z jego ostatnią wolą.

Nagrobki wyznawców prawosławia.

W trakcie prac restauracyjnych kościoła po roku 1990 zerwano płytą z grobu i odrzucono na bok, przeszkadzała prawdopodobnie w pracach murarsko-tynkarskich. Uległa zniszczeniu. Pierwotnie leżała na grobie przy ścianie świątyni naprzeciwko pierwszego okna od drzwi bocznych kościoła (*Ksiądz proboszcz parafii prawosławnej w Rejowcu został pochowany przy murze świątyni od strony zachodniej naprzeciwko okna pomieszczenia, do, którego się wchodziło od południa).* Ciągle przerzucano ją z miejsca na miejsce. Tylko przez przypadek prawie powróciła (została inaczej ułożona niż pierwotnie) na właściwy grób późną jesienią 2009 roku. W trakcie wykonywania wykopu pod nowy grobowiec na cmentarzu parafialnym w pobliżu ściany zachodniej świątyni pw. św. Michała Archanioła osunęła się ziemia odsłaniając ścianę przednią zapomnianego grobowca protojereja Modesta Torczyńskiego. Grobowiec posiada sklepienie łukowate wykonane z białego kamienia (opoki). Na tak powstałą sytuację użycie słowa wandalizm to mało.

Copyright © 2010 Zdzisław Kalinowski

Zniszczona płyta nagrobna, którą zerwano z grobu protojereja Modesta Torczyńskiego[34].Wykonana z szarego piaskowca.

[34] Protojerej – proto pop, starszy pop, przełożony kleru katedralnego w cerkwi prawosławnej lub proboszcz dużej parafii. Porównywalny do godności kanonika w kościele katolickim. Sprawa z pisownią jego nazwiska wydaje się dość zawiła. Na formularzach metrykalnych (ustalony wzór cywilno – religijny dekretem księcia warszawskiego z 1808r a w chełmskim obowiązującym od 1810 roku) występują jego podpisy z roku, 1886 jako ks. Modest Tarczyński (Swijaszczennik Modiest Tarczinskij). W jednym z opisów świątyni tamtego czasu, występuje też inaczej pisane nazwisko niż na płycie nagrobnej – (…) *„Stała piękna cerkiew w Rejowcu, tylko jedna, ludzie mieszkający w miasteczku i okolicy przychodzili do niej chrzcić dzieci . Tej ceremonii dokonywał między innymi ks. Modest Tarczyńskij. Sytuacja była dość dziwna, „miejscowi”- mówili, że świątynia była raz unicka a raz mówili, że prawosławna, czasami w ogóle stała pusta”* Jedną z wielu rozważanych możliwości, być może, że pisownię nazwiska zaczerpnięto od nieodległej miejscowości Torczyn na Wołyniu.

Copyright © 2010 Zdzisław Kalinowski

Zdewastowane zabytkowe nagrobki

Copyright © 2010 Zdzisław Kalinowski

Copyright © 2010 Zdzisław Kalinowski

---------- ,, ----------

Na przestrzeni lat 1921- 1941 funkcję sołtysów we wsiach z przewagę ludności ukraińskiej pełnili:

Kobyle

1 . Krych Szymon	s	2.08.1928r	-	25.05.1929r
2 . Buta Józef	ps	- ,, -	-	- ,, -
3 . Buta Jozef	s	8.06.1929r	-	21.04.1930r
4 . Olesiejuk Łukasz	ps	- ,, -	-	- ,, -
5 . Olesiejuk Łukasz	s	30.10.1930r	-	31.12.1933r
6 . Dubiel Tomasz	ps	- ,, -	-	- ,, -
7 . Olesiejuk Łukasz	s	25.11.1933r	-	1.01.1937r
8 . Iwaneka Jan	ps	- ,, -	-	- ,, -
9 . Olesiejuk Łukasz	s	18.12.1936r	-	18.04.1940r
10, Kozłowski Michał	ps	- ,, -	-	- ,, -
11. Wak Edward	s	17.04.1940r	-	5.10.1940r
12. Artymiuk Leon	ps	- ,, -	-	- ,, -
13. Buta Józef	s	5.10,1940r	-	----------
14. Rycaj Michajło	ps	- ,, -	-	----------
15. Rycaj Michajło	s	1940r	-	1941r u
16. Artymiuk Jan	ps	- ,, -	-	- ,, - u

Majdan Rybie

1 . Burszczan Jan	s	28.05.1921r	-	11.07.1929r
2 . Charkowski Jan	ps	- ,, -	-	- ,, -
3 . Charkowski Michał	s	20.07.1929r	-	31.12.1933r
4 . Charkowski Piotr	ps	- ,, -	-	- ,, -

Niedziałowice

---

1 . Sajuk Maksym	s	24.11.1921r	-	11.12.1924r
2 . Namicicki Józef	ps	- ,, -	-	- ,, -
3. Dejneka Marcin	s	30.07.1924r	-	31.10.1933r
4 . Borowicz Józef	ps	- ,, -	-	- ,, -
5 . Baranowski Jan	s	25.11.1933r	-	1.02.1937r
6 . Naminski Paweł	ps	- ,, -	-	- ,, -
7 . Baranowski Jan	s	18.12.1936r	-	----------
8 . Kopeś Andrzej	ps	- .. -	-	----------
9 . Namiński Michał	s	1.02.1941r		
10. Wojtowicz Jan	ps	- ,, -		
11. Namiński Michał	s	1940r	-	1941r u
12. Wojtowicz Jan	ps	- ,, -	-	- ,, - u

Rybie

1 . Jędruszczak Józef	s	21.10.1926r	-	09.01.1929r
2 . Kusiak Antoni	ps	- ,, -	-	- ,, -
3 . Swockura Władysław	s	26.01.1929r	-	16.12.1932r
4 . Kremski Michał	ps	- ,, -	-	- ,, -

Copyright © 2010 Zdzisław Kalinowski

5 . Jubin Ertman s
6 . Betluer August ps

7 . Rogan Henryk s 22.10.1932r - 31.12.1933r
8 . Kukier Adam ps - ,, - - - ,, -

9 . Rogan Henryk s 25.11.1933r - 1.02.1937r
10 . Górski Andrzej ps - ,, - - - ,, -

11 . Rogan Henryk s 18.12.1936r - ----------
12 . Kamiński Józef ps - ,, - - ----------

13. Nachuniak Franciszek s 28.09.1940r - ----------

14 . Nachuniak Franciszek s 1940r – 1941r
15 . Romański Bronisław ps - ,, - - - ,, - u

Wereszcze Duże

1 . Pilipczuk Jan s 29.01.1927r - 17.06.1931r
2 . Kamieniecki Piotr ps - ,, - - - ,, -

3 . Pilipczuk Jan s 1.07.1931r - 31.12.1933r
4 . Pilipczuk Teodor ps - ,, - - - ,, -

5 . Nazaruk Jan s. Nikity s 25.11.1933r - 1.02.1937r
6 . Łatwiński Kazimierz ps - ,, - - - ,, -

7 . Nazaruk Jan s 29.12.1936r - 16.01.1940r
8 . Donisiuk Julian ps - ,, - - - ,, -

9 . Wawryniuk Józef s 16.01.1940r - ---------
10. Szobka Tomasz ps - ,, - - --------

11. Nazaruk Filip s 1.02.1941r - ----------
12. Popielnicki Eulogjusz ps 16.07.1941r - --------

13. Kaminskij Aleksander s 1940r - 1941r u
14. Bednarczuk Mikołaj ps - ,, - - - ,, - u

Wereszcze Małe

1 . Bednarczuk Mikołaj s 17.04.1926r - 11.07.1929r
2 . Misiurski Bolesław ps - ,, - - - ,, -

3 . Kamieniecki Aleksander s 26.09.1929r - 30.12.1933r
4 . Śluz Aleksander ps _,, - - - ,, -

5 . Kamiński Aleksander s 25.11.1933r - 1.02.1937r
6 . Śluz Aleksander ps - ,, - - - ,, -

7 . Kamiński Aleksander s 29. 12.1936r - ----------
8 . Dobrowolski Józef ps - ,, - - ----------

9 . Bednarczuk Mikołaj s 1940r - 1941r u

Wólka Rejowiecka

1 . Słomczyński Józef s 10.04.1926r - 11.07.1929r
2 . Juszczuk Antoni ps - ,, - - - ,, -

3 . Parada Józef s 28.07.1929r - 31.12.1933r
4 . Czerniej Andrzej ps - ,, - - - ,, -

5 . Czerniej Andrzej s 25.11.1933r - 1.02.1937r
6 . Słomczyński Antoni ps - ,, - - - ,, -

7 . Czerniej Andrzej s 18.12.1936r - ----------

Copyright © 2010 Zdzisław Kalinowski

8 .	Parada Michał	ps	- ,, -	-	----------
9 .	Czerniej Andrzej	s	1940r -	1941r	u
10.	Słomczyński Anton	ps	- ,, - -	- ,, -	u

s - sołtys
ps - pod sołtys
u - Ukrainiec (zapis dokonany przez administrację niemiecką)

2 dezember 1942r. M. Kamińskij

(Po październiku 1939 roku wszystkie wpisy w dokumentacji wybranych sołtysów w poszczególnych sołectwach, jak i uwagi przy ich nazwiskach były dokonywane przez ukraińską administrację gminy.)

---------- ,, ----------